

Сергій Ільченко, к. ю. н., с. н. с.

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді Національної безпеки і оборони України, м. Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ОБ'ЄДНАННЯМ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Serhii Ilchenko, PhD in Law, Senior Researcher

Interdepartmental research center on problems of combating organized crime at the Council of National security and defense of Ukraine, Ukraine

CURRENT PROBLEMS ASSOCIATED WITH COMBINING MATERIALS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Under the provisions of the criminal procedure code of Ukraine, the article reveals legal nature of the Institute of combining pre-trial investigation materials provided, in particular, by article. 217 of the Criminal procedural code of Ukraine. It is noted that combining of materials of pre-judicial investigation is supposed to be reliable guarantee in fulfilling such tasks of criminal proceedings, as ensuring of prompt, full and impartial investigation and judicial review (article 2 of the CPC of Ukraine). At the same time, it is noted that features of legal fixation of grounds for combining can cause problems associated with ungrounded and illegal application of this legal Institute. The publication is aimed to prevent and eliminate relevant issues.

Key words: evidence, probable cause, pre-trial investigation, the task of criminal proceedings, criminal proceedings, materials, combining.

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України містить положення, якими закріплюється інститут об'єднання і виділення матеріалів кримінальних проваджень. Це, зокрема, ст.ст. 217 («Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування»), 334 («Об'єднання і виділення матеріалів кримінального провадження»), 510 («Об'єднання і виділення кримінальних проваджень») та 512 («Судовий розгляд») Кодексу.

Важливість вказаних положень для кримінального судочинства не викликає жодних сумнівів. Адже вони призначені бути надійною запорукою у виконанні такого завдання кримінального провадження, як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК України). Водночас, особливості правового закріплення випадків об'єднання матеріалів досудового розслідування, котрі відображено у ч. 1 ст. 217 КПК України, викликають певні питання. Так «у разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами)». Таким чином в одному провадженні можуть бути об'єднані як матеріали досудових розслідувань, в яких вже фігурують підозрювані, так і матеріали, в яких підозра ще не висувалася. Звідси виникає логічне запитання: «Яке юридичне навантаження несе ст. 217 КПК України в частині щодо підозрюваних?». Адже для об'єднання матеріалів досудових розслідувань вистачить і певних «достатніх підстав», які вказуватимуть на причетність особи (чи осіб) до вчинення певного злочину. Відповідь на нього надасть аналіз правової природи умов до об'єднання кримінальних проваджень.

Стан дослідження. Проблемам об'єднання та виділення матеріалів досудових розслідувань присвячували свої праці Биков В.М., Биховський І.Є., Гуляев А.П., Григор'єв В.М., Дробнін Д.В., Карнеєва Л.М., Ларін О.М., Мотовиловкер Я.О., Павловський В.В., Савицький В.М., Токарев М.Є., Шаравутдінов Ш.Ф., Шимановський В.В. та інші вчені. Їх наукові здобутки стали підґрунтям для

дослідження проблем, які розглядаються у даній публікації, із урахуванням положень чинного КПК України.

Метою даної статті є розкриття змісту основних проблем, пов'язаних із об'єднанням матеріалів досудових розслідувань та можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень чинного КПК України надає змоги встановити як підстави до об'єднання матеріалів досудових розслідувань, так і обставин, які унеможливають таке їх об'єднання. З огляду на зміст ст. 217 КПК України можна відзначити такі випадки, коли об'єднання матеріалів кримінальних проваджень законодавцем не припускається:

1) коли в матеріалах досудового розслідування, які планується об'єднати, не встановлено підозрюваних та відсутні достатні підстави, вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені певною (певними) особою (особами);

2) коли одне кримінальне провадження, яке планується об'єднати, здійснюється щодо кримінального проступку, а інше (з яким таке об'єднання планується) – щодо злочину (ч. 2 ст. 217 КПК України).

Конструкція ст. 217 КПК України сприяє формуванню справедливого уявлення про те, що інститут об'єднання кримінальних проваджень є достатньо регламентованою та виваженою процедурою. Водночас критерії об'єднання кримінальних проваджень все ж потребують певного пояснення та уточнення.

Так законодавець передбачає можливість об'єднання в одному провадженні матеріалів кількох досудових розслідувань. Абстрагуючись від умов такого об'єднання, можна стверджувати, що воно є можливим лише після проходження певного часу від початку розслідування. Тобто вимоги КПК України опосередковано забороняють здійснювати об'єднання матеріалів розслідувань передчасно, наприклад відразу після внесення відомостей про кримінальні правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Це, насамперед, пов'язується із особливостями процесу доказування, який відбувається окремо у кожному кримінальному провадженні.

Так, відповідно до вимог ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та (або) є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Обставини, які визначено у ст. 91 КПК України належить доказувати у всіх без винятку кримінальних провадженнях. Вони утворюють так званий загальний предмет доказування, під яким розуміється «сукупність обставин, передбачених кримінально-процесуальним законом, встановлення яких необхідно для вирішення заяв і повідомлень про злочин і кримінального провадження в цілому»¹.

В окремому кримінальному провадженні обставини, які входять до предмета доказування конкретизуються та індивідуалізуються, тобто в окремо узятому провадженні існує конкретний предмет доказування, який визначається загальним поняттям злочину і ознаками конкретного складу, викладеними у тій чи іншій статті Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України. Під час дослідження конкретного предмета доказування вважається недопустимим як

¹ Михеєнко, М.М., Нор, В.Т., Шибіко, В.П. (1999). *Кримінальний процес України*: підручник. Київ: Либідь, 132.

невиправдане обмеження так і непомірне розширення його ж складових елементів. Адже, встановлюючи коло фактів, які мають бути пізнані під час досудового розслідування, закон, тим самим, забороняє пізнавати кримінально-процесуальними засобами обставини, які не вказані у ст. 91 КПК України.

Розширення конкретного предмета доказування може призвести до помилок, оскільки у цьому разі «значно ускладнюється робота органів розслідування та суду по збиранню, перевірці й оцінці доказів»¹.

Ще наприкінці XIX століття видатний російський вчений Фойницький І.Я. зазначав, що «вірність судового рішення, в значній мірі, обумовлюється увагою суду зосередженою на справі, і тим, щоб сторонні й незначні для справи обставини не відволікали суд від найсуттєвішого»².

За радянських часів вчені Карев Д.С. та Якуб М.Л. вважали, що під час досудового розслідування повинні досліджуватися тільки ті обставини, які мають для нього значення, а «збирання доказів, які не мають відношення до справи, розпорошує увагу суду й органів розслідування»³. Лупінською П. А. та Чельцовим М.А. також стверджувалося, що «зусилля слідчого й суду мають бути спрямовані на те, щоб встановити наявність чи відсутність тих фактів, які характеризують усі ознаки конкретного складу злочину»⁴.

За своєю сутністю об'єднання в одно провадження матеріалів кількох досудових розслідувань, якщо воно відбувається на початкових етапах розслідування, до моменту залучення осіб як підозрюваних чи, навіть, початку формування підозри, видається таким, де має місце розширенням одного предмета доказування за рахунок іншого. Адже окреме розслідування кожного із проваджень є непростим самостійним процесом під час якого багато часу спливає на проведення значної кількості слідчих (розшукових) дій, складних судових експертиз, а, можливо, й виконання за межами країни клопотань про надання правової допомоги. Окрім того вимогами ч. 3 ст. 28 КПК України прямо передбачено, що об'єднання кількох кримінальних проваджень в одне, – надаватиме останньому складності через кількість підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо.

Водночас передчасне об'єднання матеріалів кількох кримінальних проваджень може бути запорукою вільного застосування обмежень до особи з боку слідчого судді, прокурора чи слідчого під час ініціювання чи обрання ними запобіжних заходів. Адже, у разі об'єднання кількох кримінальних проваджень зібрані докази вчинення менш тяжкого кримінального правопорушення можуть бути використані, в подальшому, як аргумент на користь застосування запобіжного заходу, який передбачений для більш тяжчого, коли докази скоєння останнього є недостатніми або й взагалі відсутні, а підозра в його вчиненні не висувалася та не планувалося її оголошення у найближчій перспективі.

Окрім суто процесуальних порушень, які можуть виникнути через передчасне об'єднання матеріалів досудового розслідування, варто наголосити й на службових зловживаннях посадових осіб, уповноважених вести кримінальний процес. Спонукаючи такі зловживання, або навіть і злочини, можуть окремі словосполучення, які, завдяки використанню у положеннях КПК України, набули значення юридичних термінів. Саме таким терміном є – «достатні підстави вважати», який вжито у ч. 1 ст. 217 КПК України. Його використання законодавцем суттєво підсилює позиції суб'єктивізму під час застосування положень КПК України, адже визначальним чинником під час кримінального провадження пропонується вважати, наприклад, не критерії, закріплені у правових нормах, а – розсуд певної особи.

Варто зауважити, що використання суб'єктивного чиннику під час оцінки доказів має давню історію. Так Верховним судом США ще у 1878 році було визначено у рішенні по справі *Stacey vs. the U.S.* таке: «співробітник поліції має достатні підстави для арешту та обшуку, якщо факти й обставини, які сприймаються ним, є такими, що переконали б розумну й обережну людину в тому,

¹ *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР: Справочное издание* (1999). Москва: Юрайт, 129.

² Фойницький, І.Я. (1996). *Курс Уголовного судопроизводства*. Санкт-Петербург: Альфа, II, 232.

³ Карев, Д.С. (1956). *Советский уголовный процесс*. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 67.

⁴ Чельцов, М.А. (1969). *Уголовный процесс*. Москва: Юридическая литература, 98.

що скоєно злочин»¹. У даному рішенні визначені вимоги щодо змісту як процесу доказування, так і подальшого використання одержаних доказів саме як «достатніх підстав». Пізніше з'явилися більш розширені формулювання умов прийняття процесуальних рішень з огляду саме на «достатність підстав». Обов'язок по їх встановленню було покладено на суддів, але сприйняття фактів і обставин як таких, що мають переконувати «розумну й обережну людину», залишилося їх головним критерієм.

В країнах, які належать до англосаксонської системи права, де надзвичайно розвинутим є використання доктрин суб'єктивізму, існує перевірена часом практика використання суддями раніше винесених судових рішень в обґрунтуванні знов прийнятого. Таке використання судових прецедентів є додатковою гарантією прав та свобод особи, а також ознакою розумності й обережності самого судді, що не можна сказати про кримінальне судочинство України, для якого подібна практика не притаманна. У теорії сучасного кримінального процесу, як і в теорії, що існувала у часи колишнього СРСР, містяться виключно критерії об'єктивності процесуального рішення. Їх основу складають, передусім фактичні дані, здобуті під час кримінального провадження, які містяться у матеріалах провадження і свідчать про необхідність прийняття певного рішення. Саме фактичні дані, які в подальшому можуть стати доказами, на думку Лупінської П.А., можуть бути надійним обґрунтуванням процесуального рішення та здатні розкрити ту логіку діяльності по оцінці певних підстав до цього².

У свою чергу, виключно суб'єктивні судження, які покладено в основу прийняття того чи іншого процесуального рішення, неспроможні повною мірою розкрити логіку його прийняття. Окрім того подібне судження може приховувати й певну злочинну поведінку слідчого, прокурора, або судді. Прикладом цього можуть бути обставини кримінального провадження №4201500000001216 за фактом вчинення прокурором Полтавської області, начальником УМВС України в Полтавській області та їхніми підлеглими кримінального правопорушення, передбаченого статтею 163 («Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер») КК України. Дане провадження розслідується слідчими Генеральної прокуратури України і за даними слідства обставини вчинення злочину полягають у тому, що з дозволу прокурора області та ініціативи начальника обласного УМВС України незаконно, під вигаданими особистими даними, здійснювалося незаконне прослуховування телефонів керівників відділів «К» та ВБ УСБУ в Полтавській області^{3 4}. Вочевидь в основу прийняття рішення про прослуховування було покладено суб'єктивну оцінку відповідного клопотання, без перевірки матеріалів досудового розслідування щодо наявності конкретних фактичних даних.

З високою долею вірогідності такі зловживання можливі й під час прийняття рішення про об'єднання матеріалів досудових розслідувань, «по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами)» (ч. 1 ст. 217 КПК України). Через це об'єднання в одному кримінальному провадженні кількох до моменту повідомлення особі про підозру, чи складання такого повідомлення, але невручення внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, або затримання її за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення видається недоцільним. Окрім ризиків, пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень, доволі актуальними видаються й інші ризики, які можуть вплинути на ефективність досудового розслідування. Цьому є таке пояснення.

Статтею 217 КПК України передбачається можливість об'єднання матеріалів досудових

¹ Пешков, М.А. (1999). Закон и полицейская практика производства ареста и обыска в уголовном процессе США (доктрина «достаточное основание»). *Российский следователь*, 4, 54.

² Лупинская, П.А. (1976). *Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и форма*. Москва: Юридическая литература, 158.

³ Розумовський, О. Корупційна триголова гідра в Полтавській області не хоче змін. *Національний антикорупційний портал. Комітет по протидії корупції в органах влади*. <http://antikor.com.ua/articles/59746-koruptsijna_trigolova_gidra_v_poltavskij_oblasti_ne_hoche_zmin> (2016, січень, 12).

⁴ Генпрокуратура розслідує справу відносно Стрелюка та Бежа по факту незаконного прослуховування працівників СБУ та УМВС. *Програма Плюс*. <http://pplus.in.ua/news/genprokuratura_rozsl_du_spravu_v_dnosno_streljuka_ta_beha_po_faktu_nezakonnogo_prosluhovuvannya_prats_vnik_v_sbu_ta_umvs_> (2016, січень, 12).

розслідувань в одне провадження за умови наявності підозрюваних, або осіб щодо яких маються підстави вважати їх причетними до вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень). Таким чином КПК України опосередковано дозволяє лише у такому разі розконцентрувати увагу на дослідженні конкретного (до статті Особливої частини КК України) предмета доказування, об'єднавши кілька кримінальних проваджень в одне.

Конструкція вимог, викладених у ч. 1 ст. 217 КПК України, надає змогу стверджувати, що для їх здійснення має використовуватися така форма реалізації правових норм, як виконання. Для цієї форми є характерною вказівка: «чиніть тільки так», або – «все, що не дозволено – заборонено». З огляду на таку конструкцію правової норми неприпустимим є об'єднання в одному провадженні матеріалів кількох досудових розслідувань, у яких не встановлено особу, котра вчинила кримінальне правопорушення. У свою чергу необхідно зазначити, що й на цьому етапі досудового розслідування не можна бути впевненим у тому, що об'єднання кількох кримінальних проваджень покращить його ефективність, а можливо й навпаки – таке об'єднання здатне його й погіршити.

На перший погляд визначення у кримінальному провадженні особи як підозрюваного може свідчити про те, що дослідження предмета доказування у ньому майже завершене. Але ще лишаються неперевіреними можливі аргументи особи щодо її причетності до вчинення злочину, а тому таке рішення є суто проміжним. Так ст. 279 КПК України передбачено можливість зміни повідомлення про підозру у випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри. Тому факт повідомлення особі про підозру не повинен спонукати виникнення переконання, що дослідження предмета доказування у кримінальному провадженні є остаточно завершеним.

Справедливим і вірним є твердження Шумила М.С., що доказування у кримінальному провадженні закінчується постановою вироку суду. На думку вченого, до того часу поки доказування не завершено «знання про існування кримінально-правових відносин буде більше чи менше вірогідним, що не виключає формування нового знання про їх відсутність» [с. 135]¹. Тобто, до того часу, поки не буде винесено вирок суду у конкретному кримінальному провадженні, який ще й набуде законної сили, процес дослідження обставин, які входять до предмета доказування по ньому, не слід вважати остаточно завершеним. З огляду на це до питань прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні слід ставитися виважено.

Варто зауважити на ще одній проблемі, яка може виникнути внаслідок безпідставного об'єднання кримінальних проваджень. Так під час об'єднання кількох матеріалів досудового розслідування відбувається трансформація відповідних підозр, а надалі й обвинувачень, в одне – узагальнене. З огляду на це, можливе постановлення виправдувального вироку в частині окремого обвинувачення дещо згладжується постановленням обвинувального вироку по іншому, тобто в цілому. Подібне становище може використовуватися під час досудового розслідування та знаходити свій прояв у відповідній тактиці штучного «накопичення» обвинувачень задля досягнення такої їх сукупності, яка б забезпечувала судову перспективу постановлення саме обвинувального вироку. Доцільність та законність використання такої тактики є сумнівними, так як воно йде всупереч завданням кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України та розпоршує увагу органів, які ведуть процес

Висновки. Недоцільним є об'єднання в одне кримінальне провадження матеріалів досудового розслідування, коли в кожному із таких розслідувань не було оголошено особі про підозру. Передчасне об'єднання матеріалів кількох досудових розслідувань може негативно вплинути на подальше провадження через розширення конкретного предмета доказування. Незаконне та безпідставне об'єднання матеріалів досудового розслідування може використовуватися для вчинення службових зловживань та злочинів з боку осіб, що ведуть кримінальний процес, а також для впровадження сумнівної тактики щодо забезпечення прийняття, у майбутньому, обвинувального вироку.

References

1. Міхеєнко, М.М., Нор, В.Т., Шибіко, В.П. (1999). *Kriminalnij proces Ukrainy: pidruchnik*. Kіiv: Libid.
2. Комментарий, К. (1999). *Ugolovno-processualnomu kodeksu rfsr: Spravochnoe izdanie*. Moskva: Yurajt.
3. Фойницький, І.Я. (1996). *Kurs ugovnogo sudoproizvodstva*. Sankt-Peterburg: Alfa, II.
4. Karev, D.S. (1956). *Sovetskij ugovnyj process*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo yuridicheskoy literatury.

¹ Шумило, М.С. (2001). *Реабілітація в кримінальному процесі України*: монографія. Харків: Арсіс, 135.

5. Chelcov, M.A (1969). *Ugolovnyj process*. Moskva: Yuridicheskaya literatura.
6. Peshkov, M.A. (1999). Zakon i policejskaya praktika proizvodstva aresta i obyska v ugovlovnom processe ssha (doktrina «dostatochnoe osnovanie»). *Rossijskij sledovatel*, 4, 54.
7. Lupinskaya, P.A. (1976). *Resheniya v ugovlovnom sudoproizvodstve. ix vidy, sodержanie i forma*. Moskva: Yuridicheskaya literatura.
8. Rozumovskij, O. Korupcijsna trigolova gidra v poltavskij oblasti ne xoche zmin. *Nacionalnyj antikorrupcionnyj portal. komitet po protivodejstviyu korrupcii v organax vlasti*. <http://antikor.com.ua/articles/59746-koruptsijsna_trigolova_gidra_v_poltavskij_oblasti_ne_hoche_zmin> (2016, sichen, 12).
9. Genprokuratura rozslidue spravu vidnosno strelyuka ta bexa po faktu nezakonnogo prosluxovuvannya pracivnikiv SBU ta UMVS. *Programa plyus*. <http://pplus.in.ua/news/genprokuratura_rozsl_du_spravu_v_dnosno_strelyuka_ta_beha_po_faktu_nezakonnogo_prosluhovuvannya_prats_vnik_v_sbu_ta_umvs_> (2016, sichen, 12).
10. Shumilo, M.E. (2001). *Reabilitaciya v kriminalnomu procesi Ukraini*. Xarkiv: Arsis.